

майбутнього фахівця та створення належних умов для розкриття духовно-емоційних і розумових здібностей студентів. Вважаємо за необхідне удосконалити процес викладання загальнотеоретичних знань про право та державу, надаючи вивченню права первинне значення, що ціннісно визначає весь подальший процес пізнання загальних та основних закономірностей розвитку державно-правової дійсності. Саме право з його глибоким соціальним змістом є тією основою, на базі якої мають створюватися та знаходити подальший розвиток й удосконалення всі багатогранні процеси, які відбуваються у житті нашої країни.

Використані джерела

1. *Введение* в украинское право / под. общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Одесса : Юридическая литература, 2009.
2. Рабінович П. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. Рабінович // Вісник АПНУ. – 2002. – № 4. – С. 3–14.
3. Козюбра М. І. Рівні праворозуміння: антропологічний аспект / М. Козюбра // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Четвертого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 28–29 листопада 2008 р.). – Л. : Край, 2009.
4. Губанов Н. И. Глобальный менталитет как условие предотвращения межцивилизационных конфликтов / Н. И. Губанов, Н. Н. Губанов // СОЦИС. – 2011. – № 4 – С. 54–55.
5. Касьян В. І. Філософія : навч. посіб. / В. І. Касьян. – К. : Знання, 2010.
6. Завальнюк В. Традиції та національний характер українського народу як підґрунтя антропологізації права України / В. Завальнюк // Юридичний вісник. – 2015. – № 1.
7. Нерсесянц В. С. Теория права и государства. Краткий курс / В. С. Нерсесянц. – М., 2001.
8. Латыпов Н. Минута на размышления. Основы интеллектуального тренинга / Н. Латыпов. – СПб. : Питер, 2005.

Шевченко А. Є., Старостюк А. В. Ціннісні детермінанти пізнання права як складова правового прогресу

Стаття присвячена розгляду питань, які обумовлюють якісний процес пізнання права. Автори акцентують увагу на провідній ролі теорії держави і права як юридичної науки щодо визначення раціональних складових елементів пізнання права, зосереджують увагу на методологічній трансформації юридичної науки, сутність якої полягає в антропологізації права.

Ключові слова: теорія держави і права, право, цінності, глобалізація, правовий менталітет, правова культура, правовий прогрес.

Шевченко А. Е., Старостюк А. В. Ценностные детерминанты познания права как составляющая правового прогресса

Стаття посвящена рассмотрению вопросов, которые обуславливают качественный процесс познания права. Авторы акцентируют внимание на ведущей роли теории государства и права как юридической науки в процессе определения рациональных составляющих элементов познания права, сосредотачивают внимание на методологической трансформации юридической науки, сущность которой состоит в антропологизации права.

Ключевые слова: теория государства и права, право, ценности, глобализация, правовой менталитет, правовая культура, правовой прогресс.

Shevchenko A., Starostyuk A. Valuable determinants of knowledge of law as compound of legal progress

Article is devoted to consideration of questions which cause high-quality process of knowledge of the law. Authors focus attention on the leading role of the theory of the state and the law as jurisprudence by definition of rational components of elements of knowledge of the law, focus attention on methodological transformation of jurisprudence which essence consists in anthropologization of the law.

Key words: theory of the state and right, right, values, globalization, legal mentality, legal culture, legal progress.

УДК 340.1

*Олена Василівна Фатхутдінова,
декан юридичного факультету
Київського університету туризму, економіки і права,
доктор філософських наук, кандидат юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України*

ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СВДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

При розбудові України як правової держави значно зростає роль правової освіти та виховання, адже без глибоких правових знань розвиток суспільства неможливий апіорі. В умовах розбудови демократичної, правової держави сфера діяльності значно розширюється. У кризові, перехідні періоди розвитку суспільства представники юридичних професій перебувають на передньому плані змістовних перетворень, адже право є одним із головних важелів здійснення суспільних трансформацій. Разом із тим ста-

білізація та перехід на більш розвинений рівень суспільних відносин не призводить до девальвації ролі юристів – вона стає менш помітною, проте не менш необхідною.

На нашу думку, не зайвим буде нагадати: «Хоч би якими досягненнями пишалась Україна в тій чи іншій сфері державного управління, але допоки вона не забезпечуватиме реалізації таких принципів, як верховенство права, законність, пріоритет прав людини та громадянина, реальність прав і свобод людини, поділ державної влади тощо, доти вона не зможе претендувати на те, щоб об'єктивно називатися правовою державою. Часто перелічені принципи досліджуються відокремлено один від одного, що дає змогу значно глибше розкрити зміст кожного з них. Однак не варто забувати: усі ці принципи становлять цілісну систему. Часто реалізація одного з них передбачає паралельне забезпечення інших. Спотворення змісту одного зі згаданих принципів здатне спричинити перетворення правової держави на свою протилежність, на державу, в якій вбито дух права, а його місце посідає формальна літера закону» [1, с. 301].

Отже, продуктивність процесів розбудови правової держави залежить від того, наскільки системними та науково обґрунтованими є згадані вище процеси, настільки якісно та повно визначений перелік, зміст та зв'язок елементів моделі української правової держави. Продовжуючи думку О. Скрипнюка, хочеться застерегти від формалізованого розуміння правової держави через зведення цього розуміння до одних лише юридичних конструкцій. Справжній зміст та мета правової держави полягає не тільки у здійсненні права, існуванні відповідних механізмів його реалізації, а й у тому, щоб в центрі уваги держави та суспільства перебувала людина. Саме інтереси, права та свободи людини являють собою вищу цінність правової держави, її найголовніший конституційний обов'язок. Держава в цілому, всі її органи, організації та заклади, посадові особи повинні подавати приклад ставлення людини відповідно до правових норм та, спираючись на власний приклад, змушувати діяти в тому ж руслі недержавні структури, приватний бізнес та усіх громадян України.

Побудова правової держави неможлива без покращення правової культури та підвищення рівня правосвідомості громадян України. Сучасна політична еліта відіграє надзвичайну роль, здебільшого на її прикладі формується правосвідомість і правова культура пересічних українських громадян, тому інфантильність, правовий нігілізм та незрілість їхньої правосвідомості становить потенційну соціальну небезпеку і є неприпустимою. До того ж від рішень політиків залежать долі українських громадян та перспективи всього суспільства.

Аналізуючи феномен правової держави як результат функціонування організаційної свідомості, за необхідне вважаємо розглянути його в контексті концепту правового нігілізму. На нашу думку, дослідивши бінарну позицію правової держави та правового нігілізму, чіткіше вдасться виявити вплив організаційної свідомості особистості на процес формування правової держави, на створення якісно нового рівня правосвідомості громадян.

Цієї ж думки дотримується і В. Тимошенко, стверджуючи: «Правосвідомість, що визначає правову поведінку, є джерелом правопорядку. Відповідно, є прямий зв'язок між правосвідомістю та можливістю забезпечення прав і свобод людини, а отже, і перспективою побудови правової держави» [2]. Звертаючись до проблематики формування правової держави в Україні, науковець застерігає щодо негативного впливу проявів деформованої правосвідомості на процеси становлення правової держави: «Деформована правосвідомість є нині однією з основних причин злочинів і адміністративних проступків, прийняття неефективних рішень, порушення законності, формалізму та бюрократизму. Небезпечним наслідком деформації правосвідомості є і зловживання правом, яке надто складно виявити через його зовнішню подібність до правомірної поведінки. Зрозуміло, що всі ці обставини не сприяють утвердженню ідеалів правової держави» [2].

Глибокого аналізу феномен правового нігілізму отримав у працях О. Дручек, яка систематизувала форми прояву правового нігілізму в сучасному суспільстві. Вона виокремила такі форми його прояву [3, с. 22–24]:

- відсутність правової активності, неучасть у справах держави та суспільства;
- демонстративне здійснення моделі поведінки, альтернативної до моральної та правомірної, без ознак правопорушень;
- недовіра до судової та правоохоронної системи, намагання вирішувати назрілі проблемні ситуації неюридичними способами, в неправовій площині;
- підміна безумовної нормативності права мотивами прагматичної доцільності;
- ухилення від здійснення свого громадянського обов'язку;
- ігнорування вимог законів та інших правових актів;
- грубе порушення норм права з ознаками суспільної небезпеки.

На жаль, ми змушені констатувати, що за часів перехідного періоду в Україні виникла суттєва невідповідність правової свідомості більшості населення тій новій правовій реальності, яка прийшла на зміну радянській.

Антисоціальне явище правового нігілізму – це прямий наслідок деформованого процесу соціалізації людини під впливом, перш за все, таких значущих зовнішніх факторів, як освіта, політичний та економічний клімат у країні, погана якість роботи правоохоронних органів, недостатній розвиток демократії, низький рівень життя загалом. Але не тільки суспільство можна звинувачувати у нехтуванні людиною прав, обов'язків та законів. На це впливають і внутрішні фактори, зокрема відсутність позитивного досвіду у використанні власних прав, звичка до їх потурання, низький рівень правової культури через елементарний брак юридичних знань, недоліки характеру – відсутність сили волі, почуття відповідальності тощо.

Соціальний аспект феномену правового нігілізму проаналізований вітчизняним дослідником В. Головченком у монографії «Право в житті людини» [4]. Для нашого дослідження, яке має розкрити зв'язок між становленням правової держави та феноменом організаційної свідомості особистості, важливим є теперішній стан поширеності правового нігілізму в українському суспільстві. До того ж викладені в праці В. Головченка факти підтверджують мовою цифр існування низки проблем загальнодержавного характеру в питанні отримання молоддю правової освіти (як конкретної юридичної спеціальності, так і при викладанні базових правових дисциплін у навчальних закладах усіх напрямів).

Цієї ж думки дотримується В. Сущенко, який зазначає: «Побудова правової держави передбачає, в першу чергу, створення наукового підґрунтя правової системи та відповідної законодавчої і нормативно-правової бази, включаючи її ефективне функціонування у всіх напрямках та складових» [5, с. 184]. Дійсно, у будь-які періоди історії юристи були передовими представниками свого часу, носіями культури та конструктивних ідей, а людська культура у своєму становленні в цілому багато в чому завдячує державі та праву.

Виявлені факти чіткіше окреслили проблемне поле, що дозволяє нам визначити шляхи подолання правового нігілізму в Україні. Необхідно на загальнодержавному рівні забезпечити існування основної ідеї правового суспільства – верховенства права, яка, на жаль, зараз функціонує здебільшого у своїй декларативній, а не діючій формі. Дійсно, реалізація принципу верховенства права неможлива, коли закони не створюють чітких правових ланцюжків щодо захисту своїх прав, а несуть в собі лише постановку завдання та бажаний стан справи. На заваді актуалізації цього принципу стоїть нездатність правової системи в державі переорієнтуватися на особистість як основу суспільства, на захист її прав та свобод, на надання кожному громадянину правового простору для актуалізації свого потенціалу.

Проте слід зауважити, що свобода людей, які не мають уявлення про правильне використання і глибинний зміст цього поняття, може бути спрямована на реалізацію виключно своїх егоїстичних цілей, які не поважають свободу інших людей, що віддаляє суспільство від ідеї правової держави.

Це питання також стосується необхідності докорінних змін у справі забезпечення економічної діяльності та створення цивілізованого ринку. Слушним є твердження В. Головченка щодо необхідності реалізації загальнодержавних зсувів від таких деградаційних для розбудови правової держави процесів, як правовий популізм (використання права як інструменту боротьби за владу), юридичного ідеалізму (перебільшення ролі права, віра в необхідність і достатність одного лиш прийняття закону для його повноцінної реалізації в діяльності суспільства), політична конфронтація (боротьба гілок влади, безсистемність їх спільної діяльності на шляху створення правового суспільства) [4, с. 251–253].

І. Осика, аналізуючи феномен правового нігілізму, постулює низку рішучих дій, які необхідно здійснити для викорінення цього поширеного явища зі світоглядного горизонту сучасних українців [6, с. 52–53]:

- припинити «війну законів» (необхідно у масштабі всієї держави привести закони та інші нормативні акти у відповідність один до одного та до Конституції України);
- змінити волюнтаристський стиль управління і володарювання (відхід від «директивних» методів та переступань через право);
- удосконалити механізми реалізації правових норм через правові процедури;
- використовуючи засоби масової інформації, необхідно провести активний наступ на протиправні поведінкові установки, проповідуючи загальну законслухняність.

Зазначимо, що втілення цього проекту в життя, з одного боку, вимагає серйозних змін у державній політиці, а з другого – вимагає від кожного громадянина проявити рішучість і цілеспрямовано долучитися до здійснення реформи, адже будь-які загальнодержавні перетворення спираються на підтримку, а в цьому випадку – й активну організовану повсякденну діяльність громадян.

Одним із головних завдань на шляху розбудови в Україні громадянського суспільства і правової держави є подолання деформованої правової свідомості, зокрема правового нігілізму та створення умов для підвищення рівня правової культури населення, активної та свідомої участі наших співвітчизників у здійсненні реформи. На нашу думку, необхідність дослідження проблематики громадянського суспільства під час аналізу процесів становлення правової держави виглядає правомірною, адже,

як зазначає С. Кириченко: «...громадянське суспільство є органічною властивістю правової держави, громадянському суспільству відповідає не просто держава, а держава демократична, права» [7, с. 18].

На наше переконання, важливо розкрити зв'язок процесів формування правової держави із процесами громадянського суспільства, які у своїй єдності зможуть чіткіше визначити місце організаційної свідомості особистості в розгортанні цих процесів. Погодимось із думкою М. Оніщука про те, що саме конституційне закріплення принципу правової держави дало можливість упорядкувати два взаємопов'язані процеси – становлення правового громадянського суспільства та його розвиток у напрямі утвердження правової держави [8].

При цьому важливо враховувати думку, яку запропонував М. Цимбалюк, а саме: «основним орієнтиром економічних, політичних та правових реформ нинішнього суспільства має стати спрямованість на якомога ширшу реалізацію його самоорганізаційних потенціалів. <...> Незалежно від того, про який з інститутів громадянського суспільства йдеться, кожен з них лише тоді виконуватиме свою сутнісну функцію, коли підпорядковуватиме свою діяльність реалізації невід'ємних прав та свобод розвитку особистості. Відповідно лише за цієї умови правові та гуманістичні цінності такого суспільства можуть стати основою громадянської свідомості» [9, с. 237–238].

Ми підтримуємо позицію С. Кириченка, що головною діючою особою суспільства, його первинною клітинкою і нервом є конкретна людина. Саме тому «вся сукупність людських відносин і відповідних формальних та неформальних суспільних інститутів, які опосередковують її приватне життя і через які вона задовольняє свої потреби та інтереси, і є громадянським суспільством, адже така позиція робить чіткішими відносини кожної людини, громадянина з цим суспільством, розкриває роль особистості у цих складних взаєминах» [7, с. 9]. А особливого значення ці взаємини набувають у процесі становлення та розбудови громадянського суспільства, коли кожен громадянин робить свій свідомий внесок у них. У ці періоди актуалізується організаційна свідомість кожного громадянина, надаючи розгортанню процесів системної та змістовної якості. З цього приводу С. Тимченко пише: «Говорити про громадянське суспільство як про систему відносин можна лише з появою самостійного громадянина, котрий усвідомлює себе таким, і індивідуального члена суспільства, що наділений певним комплексом прав і свобод, і в той же час відповідальним перед ним за свої дії» [10, с. 173–174]. Нам би хотілося наголосити на факті усвідомлення цієї відповідальності кожним окремим громадянином суспільства, що актуалізує здійснення його повсякденної діяльності свідомо та цілеспрямовано, а отже, використовуючи потенціал організаційної свідомості особистості.

На користь цієї думки наведемо тезу С. Тимченка: «Громадянське суспільство відзначається тим, що головним його суб'єктом є не знеособлений народ чи людський фактор, а конкретна людина, особистість, котра має визначену, в тому числі й історично, систему потреб, інтересів та цінностей. Наявність можливостей реалізації цієї системи перетворює людину на головного учасника суспільного розвитку, члена громадянського суспільства» [10, с. 62].

Наведені тези дають нам підстави говорити про те, що становлення громадянського суспільства багато в чому залежить від внутрішньої активності та діяльнісної організованості кожної особистості у розвитку її громадянської позиції, бо становлення громадянського суспільства неможливе без утвердження високого рівня правосвідомості кожного українця.

Сприймаючи громадянське суспільство як систему суспільних інститутів і відносин, які забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб, ми вважаємо, що основою його гармонійного існування та конструктивного розвитку є творча активність кожного громадянина, якому забезпечені умови для його самореалізації та актуалізації свого особистісного потенціалу. Сповідуючи цінності громадянського суспільства, кожен громадянин повинен відчувати відповідальність за підтримання рівня розвитку суспільних відносин та використовувати потенціал організаційної свідомості для здійснення своєї повсякденної діяльності.

Ставлячи перед собою завданням реформи внутрішнього життя держави та стабілізації розвитку суспільних процесів, необхідно розуміти, що ця цілеспрямована конструктивна діяльність повинна ґрунтуватися на сприйнятті та дотриманні змісту Конституції України, концепції правової держави, основних прав людини. Тільки високий рівень правової культури дає можливість сподіватися на реалізацію проголошених реформ, спираючись на світовий досвід прогресивно-цивілізаційного розвитку.

При цьому слід зазначити, що внутрішній, змістовний стан правової культури може відрізнятись від офіційних установок та ідеальних уявлень. Умовою цього є факт недовіри громадянського суспільства до державної влади, коли закони розуміються як певні механізми маніпуляції. Адже правова держава як механізм свободи, захисту честі та гідності особистості та боротьби з негативними суспільними явищами не буде «діяти», якщо цей механізм погано відрегульований. У центрі цієї проблеми лежить недостатній рівень загальної, політичної та правової культури.

Аби чіткіше виявити зв'язок між процесами розбудови правової держави та функціонуванням організаційної свідомості особистості, аби розкрити зміст внеску кожного громадянина в ці загальнодержавні процеси, відзначимо цінність думки С. Богачова, а саме: «правова культура особистості може слугувати своєрідним індикатором стану суспільства, рівня його демократичності та передумовою переходу всього суспільства в якісно новий стан, водночас правова культура на індивідуальному рівні є уособленням правової культури суспільства» [11, с. 3].

Використані джерела

1. *Скрипнюк О. В.* Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О. В. Скрипнюк. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2000. – 487 с.
2. *Тимошенко В. І.* Проблеми побудови правової держави / В. І. Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2193>.
3. *Дручек О. В.* Правовий нігілізм сучасної молоді: причини та форми прояву / О. В. Дручек // Держава і право. – 2009. – № 46. – С. 18–25.
4. *Головченко В. В.* Право в житті людини: Статті / В. В. Головченко ; відп. ред. В. Ф. Сіренко. – К. : Оріяни, 2005. – 336 с.
5. *Сущенко В. М.* Сучасні проблеми реформування юридичної освіти і науки в Україні / В. М. Сущенко // Наукові праці. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – Т. 69. – Вип. 56. Політичні науки. – С. 184–187.
6. *Осіка І. В.* Правова культура у формуванні правової, соціальної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І. В. Осіка. – К., 2004. – 20 с.
7. *Кириченко С. О.* Громадянське суспільство і правова держава: поняття і зміст / С. О. Кириченко. – К. : Логос, 1999. – 47 с.
8. *Оніщук М.* Верховенство Конституції України як засадничий принцип правової держави / М. Оніщук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2190>.
9. *Цимбалюк М. М.* Онтологічні основи теорії правосвідомості : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 / М. М. Цимбалюк. – К., 2009. – 260 с.
10. *Тимченко С. М.* Громадянське суспільство і правова держава в Україні : моногр. / С. М. Тимченко. – Запоріжжя : Юридичний ін-т МВС України, 2002. – 193 с.
11. *Богачов С. В.* Особливості процесу формування правової культури в Україні / С. В. Богачов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – № 2 (53). – 2011. – Спеціальний випуск «Незалежній Україні – 20 років» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnvvs/2011_53/53/6.pdf.

Фатхутдінова О. В. Правова держава як результат функціонування організаційної свідомості особистості

У статті досліджено бінарну позицію правової держави та правового нігілізму, що дало змогу виявити вплив організаційної свідомості особистості на процес формування правової держави, на створення якісно нового рівня правосвідомості громадян.

Ключові слова: правова держава, правовий нігілізм, правова свідомість громадян, організаційна свідомість особистості.

Фатхутдінова А. В. Правовое государство как результат функционирования организационного сознания личности

В статье исследовано бинарную позицию правового государства и правового нигилизма, что позволило выявить влияние организационного сознания личности на процесс формирования правового государства, на создание качественно нового уровня правосознания граждан.

Ключевые слова: правовое государство, правовой нигилизм, правовое сознание граждан, организационное сознание личности.

Fatkhutdinova O. Rule of law as a result of organizational consciousness of the individual

In the article the binary position of law and legal nihilism, which helped to identify the impact of organizational consciousness of the individual on the development of the rule of law, the creation of a new level of legal awareness of citizens.

Key words: rule of law, legal nihilism, legal consciousness of citizens, organizational consciousness of the individual.